

Др ДРАГОЉУБ ДИВЉАНОВИЋ

ПРВИ ЗДРАВСТВЕНИ РАДНИЦИ У ВАЉЕВУ У XIX ВЕКУ

Први здравствени радници у Ваљеву појављују се тек у трећој деценији XIX века, што је и разумљиво, с обзиром да је Србија пре тога времена дуго била поробљена.

Овде ће бити речи најпре о лекарима који су боравили или радили у Ваљеву. Први од њих др Јован Стејић био је само повремено у Ваљеву и боравио је у њему увек када је у Ваљево долазио господар Јеврем Обреновић, брат кнеза Милоша и подринско-савски командант. Овај болешљиви човек који је у Србију унео много новог, имао је и свога лекара и никуда није ишао без њега.

Др Ј. Стејић¹ је иначе Војвођанин. Рођен је у Старом Араду 1804. године. Пошто је завршио филозофију у Сегедину и медицину у Пешти, захваљујући своме добротвору Јеврему Обреновићу, 1829. године ступа у његову службу. Србију је напустио 1832. године и прешао у Земун, али се 1840. враћа поново и постаје главни секретар Државног савета у коме је звању и умро у Београду 1853. године. Био је необично културан човек и активно је радио на оснивању Друштва српске словесности и био његов вредан члан. Објавио је у пет свезака дело „Забава за ум и срце“, као и свој превод Хуфеландове „Макровиотике“.

Међутим први стални лекар у Ваљеву био је др Антон Делини² (бар тако се потписивао). Он је дошао у Ваљево 1833. године пошто је пре тога долазио неколико пута и лечио оболелог Јеврема Ненадовића. Изгледа да је он имао успеха у томе лечењу те га Ваљевци радо прихватају за свога лекара, наравно после претходног одобрења кнеза Милоша. О доктору Делинију постоје многи контрадикторни подаци, како у погледу његовог порекла, тако и у погледу његових квалификација. По свему изгледа да он уопште није био дипломирани лекар већ приучени, каквих је онда било доста и који су поред свега, бар као ранари или хирурзи, врло корисно послужили народу. Доктор Делини је био изгледа и јако добар човек јер су га Ваљевци тражили, и он је и по други пут дошао у Ваљево 1840. године³ и ту радио у звању привременог окружног хирурга.

Када је доктор Делини отишао из Ваљева први пут, нови окружни лекар — окружни физикус — постао је Глигорије Рибак⁴. Он је дошао у Ваљево августа 1835. године и настану се у кући Јована Белчевића арендатора „касапице ваљевске“. Иако лично несрећан човек, незгодне нарави, долазио је у сукоб са многим Ваљевцима и са њима се судио, за име Глигорија Рибак⁴ везан је покушај оснивања прве болнице у Ваљеву.⁵ Што до њеног оснивања није дошло, јер то није дозволио

Совјет, то је друга ствар. Доктор Рибакoв се такође енергично борио и против надрилекара у Ваљеву којих је било на сваком кораку, као и против дућанија-аптекара. У то време су се у сваком дућану могли купити разни лекови, који су будући сумњиве вредности наносили више зла него користи болесницима.⁶ Доктор Рибакoв је узео учешћа и у сузбијању колере која се појавила у Ваљеву, на Убу, и у Посавини.⁷

Из биографских података⁸ о доктору Рибакoву сазнајемо да је он рођен у Цариграду. Медицину је завршио у Ст. Петебургу. Као лекар радио је 15 година по разним местима. Када је радио у Ваљеву имао је 42 године. Говорио је руски, немачки и српски, а служио се латинским, грчким, турским, албанским и влашким језиком.

Следећи, истина привремени лекар, био је у Ваљеву др Максим Николић — Мишкович(ев).⁹ Он је долазио у Ваљево 1836. године, ради извиђања епизоотолошке ситуације за време епидемије колере, у доба док је у Ваљеву био доктор Рибакoв. Др М. Николић је долазио у Ваљево у више наврата и током епидемије куге у селима Брежђу и Осеченици у 1837. години. Он је у овим селима боравио и почетком 1838. године. Како у ово време у Ваљеву није било лекара, јер је Рибакoв отишао, др М. Николић је узгред вршио у Ваљеву и своју лекарску праксу о којој на жалост нема сачуваних докумената.

Из биографских података¹⁰ сазнајемо да је др М. Николић рођен у Карловцима. Медицину је студирао у Пешти. Као добар ђак примао је новчану помоћ од кнеза Милоша. Одмах после дипломирања 1836. године постављен је као лекар „дворски и гвардиски“ у Пожаревцу. Године 1837. био је директор карантина у Рачи. Све време је радио у Србији, где се нарочито истицао у сузбијању куге и колере.

Следећи лекар у Ваљеву био је странац др Антон Сухи¹¹, који није знао српски језик. Како је он већ јануара 1840. године поднео молбу да буде премештен из Ваљева у Неготин, то се може претпоставити оправдано да је он био лекар у Ваљеву највероватније током 1839. године. О његовом раду у Ваљеву сачувани су и неки подаци. Из једног од докумената види се како је он обилазио у циљу прегледа просторије у којима су држани затвореници¹² и нашао да у њима има доста дима и нечистог ваздуха, па је предложио побољшање стања и више чистог ваздуха у њима „кои би арестанцима поради здравља следовао“.

Како смо већ рекли следећи лекар у Ваљеву био је по други пут А. Делини. Како се он ни овога пута није дуго задржао, за сталног лекара у Ваљево дошао је Франц Будан. После подуже преписке о томе да ли да му се да намештење у Ваљеву, јер је био странац и није знао српски језик, он је најзад постао окружни физикус округа ваљевског почетком 1842. године.¹³

О медицинској делатности др Ф. Буданја у Ваљеву — постој и доста сачуваних докумената. Он је вршио цепљење људи против великих богиња у Палежу (Обреновцу).¹⁴ Из његовог годишњег извештаја за 1845. годину сазнајемо како је у народу ваљевског краја било много шуге.¹⁵ Поред извештаја о њој он наводи и упутства која је написао народу у борби против те болести. Такође је сачуван и његов извештај о стању здравља домаће стоке, из кога се види да је током децембра 1845. године владала грозница и асвињама у срезу колубарском.¹⁶

Интересантно је за др Ф. Буданја напоменути да је од био истовремено и ветеринар, први дипломирани ветеринар у Ваљеву. Он истина није био на тој дужности, већ на дужности окружног физикуса. У његовој молби за запошлење у Ваљеву

он је навео: „да је и науку за лечење марве“... „с пожеланим успехом свршио“.¹⁷ За њега се ради тога може рећи да је био прва комплетна медицинска личност у Ваљеву.

Од његових оскудних биографских података знамо¹⁸ да је пре доласка у Ваљево служио као хирург у аустријској војсци, а да је дотада служио у Србији 3 године 3 месеца и 15 дана. Рапорте о болестима уредно доставља Министарству, али доста сажето. Његова приручна апотека није у најбољем стању, али лекове издаје

Др Јован Стејић, лекар (1803—1853.)

по такси. Необично је добар, а истиче се нарочито у калемљењу бочиња. Учтив је „средње доброте, без порока је и здрав“. Колико се доктор Ф. Будан био одомаћно у Ваљеву најбоље сведочи чињеница да је он у Ваљеву имао и своју кућу.¹⁹ Доктор Ф. Будан је напустио Ваљево и отишао у Београд 1846. године.

Као што смо напред видели поред дипломираних лекара на дужности окружних физикуса налазили су се често и ранари, па и људи сумњивих квалификација, јер је првих лекара било врло мало. И сам округ ваљевски је био често без лекара. Зато није било никакво чудо што се у народу налазило људи који су се као народни лекари бавили лечењем својих суграђана и њихове домаће стоке. Најпознатији од њих био је у ваљевском крају народни лекар Хаџи Омер Кумбараџи.²⁰ Он се дуги низ година бавио тим послом у свим крајевима овога округа, чинећи народу услуге, чак и уз препоруку појединих лекара (пуштање крви). У народу је био познат

Ећим Ммер, Ећим Омер бећар, Омере доктор из Ваљева. Иначе он је био Турчин и по занимању берберин. Своју делатност је нарочито раширио по селима у која ишеу залазили лекари. Са собом је носио и лекове које је набављао у Београду код некога Јеврејина Аврама. Пре предузимања лечења он се погађао са болесницима о висини свога хонорара. Није лечио само спољашње болести, већ се подухватао да лечи и унутрашња обољења. Тако је лечио неко дете на Убу од далка (слезине, прим, Д. Д.) „за 2 цесарска дуката“. Око једног лека за шугу спорно се и судио са учитељем из Јабучја. За пуштање крви и гноја из оболеле ноге једног сељака из Горњег Мушића Ећим Омер је узео за сваки рог крви или гноја по 1,5 грош. Ећим Омер умро је у Ваљеву 1845. године у механи Стојана Вељковића, јер су механе у оно време у недостатку болница служиле за прихватање болесника. Омер је живео и умро сам. Сахрањен је по сопственој жељи, иако је био Турчин, „по христијанском обичају“. Оставио је списак својих дужника као и свога дуговања које је потписао са Омер доктор. У њему он моли власт да му дуговања наплати, исплате од тога његовог слугу а остатак да се даде ваљевској школи „за потребу и помоћ њену“.

У погледу ветеринарских радника у Ваљеву можемо рећи да се они јављају знатно касније. Било је истина окружних физикуса који су поред медицине завршили и ветеринарске науке и са лакоћом и потпуним разумевањем обављали и један и други посао. Поред већ поменутог Франца Буданја, радио је у Ваљеву као окружни лекар и познати ветеринарски радник Фрањо Бихеле.²¹ Он је још 1849. године као окружни физикус округа ужичког, а уз то дипломирани ветеринар, учествовао као лекарски комесар у сузбијању говеђе куге у округу крајинском. Пошто је успешно обавио овај посао, он је даље, кроз дуги низ година, био директор карантина у Радујевцу са главним задатком да pazi на стање и кретање говеђе куге у Турској, Аустрији и Влашкој и да на сваки начин спречи њен продор у Србију. Овај задатак Бихеле је извршио у потпуности. Санитетско одељење Министарства унутрашњих послова поверило је овај задатак њему само захваљујући чињеници да је он био и ветеринар, којом приликом је овој служби први пут у Србији одато признање и схваћена потреба за кадровима овакве врсте.

Из његових биографских података сазнајемо да је рођен у Брегенцу у Тирољу. Српско поданство примио је 1851. године. Медицину је завршио у Грацу, а ветеринарске науке у Бечу. Као окружни физикус радио је у Ваљеву од септембра 1867. до марта 1869. године.

Први дипломирани ветеринар у Ваљеву који се искључиво бавио тим занимањем био је Саво Вукосављевић.²² Он је радио у Ваљеву 1887. године. Други дипломирани ветеринар био је Манојло Радовановић који је радио у Ваљеву од 1889. — 1891. године.

Саво Вукосављевић рођен је у Читлуку (Соко Бања) 1861. године. Његов отац свештеник Петар Ђуричковић, пореклом из Загараче (Даниловград), доселио се у те крајеве бежећи од крвне освете. Био је свештеник и народни посланик у скупштини Србије, познат као одличан говорник. Саво је завршио ветеринарске студије у Бечу. За време службовања у Ваљеву оженио се Ваљевском Љубицом кћерком Косте Дубоњца рачуноиспитача окружног суда. Као виши војни ветеринар-мајор био је шеф ветеринарске службе у Министарству војске Србије. Саво се потписивао и Ђуричковић, па је тако заведен и у књигу венчаних. Презиме Вукосављевић узео је по своме деди Вукосаву. Патећи од несанице у првом растројству извршио је самоубиство 1910. године у Београду где је и сахрањен. Интерес-

савно је да је самоубиством завршио и његов отац свештеник, који је по свему судећи био умешан у припреме око тимочке буне. Убио се нешто пре њеног избијања. Његов наследник у срезу, посланик Дидић, умешан у побуну, осуђен је на смрт и стрељан.

Вукосављевић је службено путовао у Русију у циљу набавке коња за потребе војске. (Приложена фотографија је са тога пута). Познат је и као ветеринарски писац. Објавио је књигу Хинологија.²³

Саво Вукосављевић, ветеринар

Други ваљевски ветеринар Манојло-Маша Радовановић био је родом из Шапца. Родио се 1862. године. Гимназију је завршио и матурирао у Београду 1880. године. Завршио је две године права, кад је као државни питомац отишао у Беч на ветеринарске студије. Дипломирао је 1887. године. Прво место службовања било му је Ваљево. Касније је био ветеринар у Свилајци, Паланци, Шапцу, Крушевцу и Зајечару. У два маха он је ветеринарски делегат краљевине Србије у Пешти. Учествовао је у првом светском рату као управник војне марвене болнице. Заробљен је у Косовској Митровици и ту провео све време рата као ветеринар — заробљеник. Умро је у Шапцу 1924. године.

Радовановић се живо залагао за оснивање Удружења марвених лекара Србије, па је у два маха био и његов председник. Једно време се активно бавио и политиком

и припадао је напредњачкој странци. Поред тога био је познат као журналиста и сатиричар. Својим оштрим пером уносио је страх у редове својих политичких противника.

Што се тиче апотекарских стручњака можемо рећи да су се они појавили у Ваљеву знатно касније него што је то био случај у многим местима у Србији. Пре њихове појаве у Ваљеву (као и у осталом делу Србије) лекови су се продавали по дућанима, уз велику цену и сумњиву вредност. Поред тога и окружни физикуси имали су своје приручне апотеке, из којих су, уз одређену таксу, издавали лекове својим болесницима.

Да би спречило продају отровних лекова кнез Милош је донео указ²⁴ 6. II 1838. године, а Совјет обавестио Исправничество окружија ваљевског о начину даљег издавања отровних лекова. Тамо где није било лекара отровни лекови су се могли купити само уз јемство кмета да се лек неће злоупотребити, као и да је он купцу неопходно потребан. О издавању ових лекова било је наређено да Исправничества воде уредне протоколе. Међутим како се никако није могло стати на пут малверзицијама са лековима, које су биле врло уносне, то Министарство унутрашњих дела издаје с пролећа 1845. године наредбу²⁵ полицијским властима за попис лекова по дућанима и забрањује даљу продају у њима свих тинктура, пилула и масти.

Почетком 1868. године општина ваљевска поднела је молбу Начелству округа ваљевског да јој се дозволи да отвори једну апотеку. На ту молбу Министарство унутрашњих дела²⁶ одговара 3. IV 1868. године начелству „да ће се општини дозволити апотеку отворити“. Свакако у вези са овим стиже и прва понуда за отварање апотеке у Ваљеву. Михаило Филиповић апотекар из Шапца обраћа се Мин. унутрашњих дела крајем новембра 1868. године и моли да му се изда дозвола да у Ваљеву може да отвори апотеку.²⁷ Интересантан је одговор Министарства кога преносимо дословно: „пошто је молба Михаилова не пристojно написана, то му власт никакав одговор не може дати“.

Дозволу за отварање прве апотеке у Ваљеву добио је тек јула 1869. године²⁸ Клаудије Прикелмајер свршени фармацеут са Бечког универзитета. Апотека је почела да ради 27. марта 1870. године.²⁹ Првих неколико година апотека је животарила и апотекар је једва састављао крај са крајем. Падрилекара, травара и бајалица је било још увек доста, па је новог апотекара чекао дуг и пионирски посао. Ипак он је у Ваљеву провео преко 40 година и ту и умро 1913. године. Сахрањен је на старом гробљу у Ваљеву.

Из његових биографских података сазнајемо³⁰ да је рођен у Славонској Пожеги 1837. године. После неуспелих медицинских студија за које није имао никакво интересовање, завршио је у Бечу фармацију 1863. године. По завршеним студијама провео је као апотекар у Бечу 4 године, а затим одлази у своју Славонију где се запошљава у Ђакову у тамошњој апотеци. Волео је музику и свирао је на клавиру, виолини и оргуљама. Музика га је зближила са ђаковачким бискупом Ј. Ј. Штросмајером. Штросмајер га је саветовао да пође у Србију и тамо отвори апотеку, што је он одушељено прихватио и са бискуповом препоруком дошао у Београд. Ту му је понуђено неколико места у којима би могао да отвори апотеку. Он је изабрао Ваљево, као место најближе Београду.

Клаудије Прикелмајер је био лични пријатељ чика Љубе Ненадовића. Он је заједно са њим и једном групом напредних Ваљеваца учинио много за културно подизање Ваљева. Прикелмајер је основао у Ваљеву прво ватрогасно добровољно друштво, певачко друштво „Зелени венац“ и прву музичку капелу и био у њима хоровађа и

капел-мајстор. Био је оснивач, управник, режисер и глумац првог ваљевског аматерског позоришта. Он је основао и прву школу модерних игара у Ваљеву. Како је донео долазећи у Ваљево и свој фотоапарат, био је први и дуго година једини фотограф у Ваљеву. Учествовао је у пошумљавању Ваљева и његовом заслугом је пошумљена Пећина. Први је зидајући кућу, познату зградом Старе апотеке, која је недавно срушена, подигао под истим кровом и клозет. Том приликом направно је и прву клипну пумпу, прву у овом крају, уместо дотадашњих бунара. Због свих ових заслуга, као и оне најглавније стечене у борби са разним празноверницама апотекар Клаудије Прикелмајер заслужује да му се његови Ваљевци достојно одуже. Зар не би нека школа (можда меедицинска) или нека улица могла да носи његово име?

Други апотекар у Ваљеву био је Милорад Ж. Тадић. Дозволу за отварање апотеке добио је августа 1893. године. Фармацију је завршио у Бечу 1882. године. До доласка у Ваљево радио је и држао под закуп апотеку пок. А. Делнија, између 1888—1893. године.

Ово неколико редова о првим здравственим радницима у Ваљеву имало је за циљ да пружи само општу слику стања у томе погледу. Детаљнији подаци о тој веома сложеној и особито интересантној материји биће изнети другом приликом у већем обиму и у сразмери са њиховом важношћу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Дивљановић Д.: Лекари у Ваљеву између 1830—1847. *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, Београд, 1963, бр. 1—2, стр. 136—146.
2. Државни архив СР Србије, КК-IX-369/1832.
3. Исто, МУД — Санитет, Ф-IV-214/1840.
4. Исто, КК-IX-432/1835.
5. Дивљановић Д.: Покушај оснивања прве болнице у Ваљеву 1835. год. *Acta historica medicinae pharmaciae veterinae*, Београд, 1962, бр. 2, стр. 135—137.
6. Станојевић В.: Историја српског војног санитета, Београд, 1925, 28.
7. Историјски архив среза Ваљево 1814/1836.
8. Михаиловић В.: Историја санитета у обновљеној Србији 1804—1867, Београд, 1951, стр. 441.
9. Исто, стр. 43.
10. Исто, стр. 388.
11. Историјски архив среза Ваљево 186/1840.
12. Исто.
13. Државни архив СР Србије, МУД — Санитет, Ф-V-427.
14. Историјски архив среза Ваљево 345/1842.
15. Државни архив СР Србије, МУД — Санитет, Ф-IV-76/1845.
16. Исто, Ф-II-22/1845.
17. Исто, Ф-V-427/1841.
18. Исто, Ф-II-21/1845.
19. Исто, Ф-XVI-997/1850.
20. Историјски архив среза Ваљево, Ф-III-4/1846.
21. Гец М.: Ветеринари Србије XIX века, *Ветеринарски гласник*, Београд, 1963, бр. 11, стр. 983.
22. Дивљановић Д.: Списак окружних марвених лекара у Србији од 1882 до 1900, *Ветеринарски гласник*, Београд, 1965, бр. 1, стр. 60—62.
23. Дивљановић Д.: Стари ветеринари Србије (рукопис).
24. Историјски архив среза Ваљево 94/1837.
25. Јовановић Ж.: Из старог Београда, 1964, стр. 124.
26. Државни архив СР Србије, деловод. 972/1868.
27. Исто, деловод. 2220/1868.
28. Исто, МУД — Санитет, Ф-I-14/1889.
29. Миленковић М.: Клаудије Прикелмајер, *Зборник радова Секције за историју медицине и фармације*, Београд, 1965, стр. 108—113.
30. Исто.